

להרגיש לא בבית

קריאה בשיר 'תחליפ' של נורית זרחי

אורית מיטל

בשנת 2001 התפרסם ספר השירים של נורית זרחי התקרה עפה (הליקון). כשנתיים לאחר מכן פרסמה זרחי קובץ סיפורים ששמו מתכתב עם השם הקודם, עונה לו ומשלים את התמונה: הרצפה מתנדנדת (ידיעות אחרונות). משני הספרים עולה בחזקה תחושת ארעי, שראשיתה במקום הפרטי ביותר, הבית. הדירה נטולת התקרה ("התקרה עפה"), שרצפתה אינה יציבה ("הרצפה מתנדנדת"), משקפת את מצבה הקיומי של הדוברת: בתוך ביתה, כמו בתוך גופה, ולפיכך בעולם כולו, היא מתקיימת בלי יכולת להרגיש בבית. עצם תחושת המרחב והיכולת להתמקם בו מתערערות, כאשר גבולות הבית, המייצגים את מה שנתפס כפנימי, כמוגן ביותר, נפרצים: כלפי מטה - היא אינה יכולה להיאחז ולהכות שורש, שהרי הרצפה נשמטת מתחת לרגליה. כלפי מעלה - התקרה המתעופפת מותירה אותה חסרת ביטחון והגנה.

בין אם הדוברת היא ילדה, כמו בשיר הראשון בספר התקרה עפה, ובין אם היא אשה, כמו בסיפור הראשון בספר התקרה מתנדנדת, הפצע הבסיסי שלה הוא נטישה, והמצב הקיומי שלה הוא בדידות. זוהי בדידות מצמיתה, כזו שנבלעים אל תוכה מבלי יכולת לצאת, והיא מלווה בתחושה שרק מישהו אחר מאיתנו יכול לעזור לנו להיחלץ ממנה. בשיריה של זרחי, האם ובני הזוג המחליפים אותה נכשלים בכך שוב ושוב. האם נותרת מבחון, חסרת אונים, כשהילדה נדחפת לתוך "חור האין". גם ההתבגרות אינה מעלה ארוכה לפצע הנצחי הזה, שאינו נהפך לצלקת: "לחיות זה לא מה שחשבת, קדימה, / אלא בעיגול. / איפה אנחנו? שוב במקום שהיינו / אחרי דרך, בדרך למקום אחר" ('דגים', התקרה עפה, עמ' 11).

סיפור נטישתו הבלתי נתפסת של הגבר, שזרחי אינה מהססת לתאר אותו כ"בעלה", חוזר בשירים ובסיפורים, מלווה בתחושות קשות של קנאה מתמשכת, נוכח בגידתו הפתאומית לעד. בספרה האחרון, עשב הזמן (כרמל, כבר 2008), היא כותבת: "טבעי לי לשכב לבדי לרחב המטה. / כשמתחלת ההיסטוריה הוא ישן עם אשה אחרת" (שם, עמ' 12). במשך השנים היא צוברת "בעלים" נוספים, אהבות חדשות שאינן אלא פתח לנטישות חוזרות: "הם מגישים לי חשבון / על זה שלא הייתי מאשרת / [...] פשהם עוזבים, הם משאירים מאחוריהם את הריק שבספלים", היא כותבת על בעליה ('בעלים', התקרה עפה,

תחליף

לא תוכל להשאיר בחיים, מבלי להשתמש באמנות התחליף.
 המים מחליפים עצמם בבין, ככה גדל יער.
 להחליף את עצמה פרושו לחדל מלהיות,
 שוב אבדתי אהבה, שוב אני קונה כלב.

באופן הזה היה לי כמובן יותר מכלב אחד,
 יותר מבית אחד, שלא לדבר על להקת מטריות.
 איך אוכל לחיות עכשו, ואיפה אמצא אהבה אחרת?
 לו רק נתן להחליף אותו דבר בעצמו.

עיניו של הכלב החדש תלויות בי,
 כאלו לא יתכן כלל להפרד או להנטוש.
 היתה לי חברה שחפתה עשרים וארבע שעות לאהובה ברפכת
 עד שהעולם יספר עצמו אל יומו הראשון.

בתים נאמנים לעצמם עד שהם מתפוררים.
 אני מבנה עכשו איך מתו על דתם המאמינים בשקר.
 מי שחושב כך לעולם לא ישתכלל באמנות התחליף,
 אני אומרת לעצמי: קדימה, שימי רגל ראשונה בבלתי קיים.

עמ' 31-32). תחושת הריקנות המאיימת מן הילדות, זו החוצה את הגבולות בין הפנים לחוץ, מציצה מכל מקום, מפנים הבית, מן הקירות ומן הכלים, מכל המוכר והיומיומי ביותר.

אבל הכתיבה על "בעלים" ברבים גם מורחת שכבת הומור נדיבה ומפתיעה על הסיפור המוכר לעייפה, הנדוש כמעט, של האשה הזנוחה על לא עוול בכפה. היא שומטת מן ה"בעל" את בלעדיותו, הופכת אותו לפריט באוסף מצטבר של פריטים שמהם אורגת

האשה את חייה. כך גם המעבר המטונימי מאהבת הבעל או האהוב לאהבת כלב בשיר 'תחליפ' (שם, עמ' 34), שגם במרכזו עומדת התמודדות עם פרידה: "איך אוכל לחיות עכשיו, ואיפה אמצא אהבה אחרת?" שואלת הדוברת בפשטות שוברת לב. ההומור של זרחי פרוע, מלא דמיון, ועם זאת שומר על דיוק. באמצעותו היא לא רק מתבוננת על האימה הנפערת מחומרי המציאות הללו, הטריטוריאליים לכאורה, אלא גם מלמדת אותנו איך שורדים את המפץ הגדול, איך נותרים בחיים.

'תחליפ' פותח בעצה ידידותית לכאורה, אם גם פסקנית משהו: "לא תוכל להישאר בחיים, מבלי להשתמש באמנות התחליפ". היציאה מן הקלוז'אפ של הבעיה האישית הנוכחית אל הלונג-שוט של חייה, ושל האופן שבו העולם מתנהל, אמורה להציע הקלה לכאב. על כן השורה מנוסחת כגוף שני זכר, ולא בנקבה. הדוברת אינה פונה כאן אל עצמה, או אל הנשים בלבד, אלא אל "כל אדם" מרוחק, מלמדת אותו פרק בהלכות החיים התבוניים.

ואמנם, דומה שזוהי עצה מועילה, שיש בה היגיון וטעם, אך כבר בשורה השנייה מתברר כי האובייקט המוחלף אינו משהו השייך לך - אלא אתה עצמך, ושמשמעותה של ההחלפה הזו היא החיים עצמם. כך מתברר כי נקודת הכובד אינה הבעלים המתחלפים, אלא הדוברת עצמה, הממאנת להשתנות, לוותר, לאבד את עצמה ולברוא את עצמה בכל פעם מחדש, לאחר כל פרידה, נטישה או אובדן. "לו רק ניתן להחליפ אותנו דבר בעצמו", היא מהרהרת, מעלה באוב ומתעכבת שוב ושוב על הבלתי אפשרי.

האופי הרשימתי של השיר, קטלוג האובדנים המופיע בו, מנכיח את הבועה הריקה הצפה בתוך החיים עצמם, ומסחרר את האין אל האינסוף. ואמנם, כבר בשורה השלישית זרחי מזכירה לנו ולעצמה כי כדי להישאר בחיים עליך להסכים למות. ולא מדובר בסוף הסמוי מן העין, המצפה לנו אי שם בעתיד הרחוק, אלא ממש כאן ועכשיו, משום שלחיות פירושו שבכל רגע, בכל שעה, אנחנו מאבדים את עצמנו אל תוך הדבר הבא. מנקודת מבט זו גם כל האובייקטים האהובים שאנו נאלצים להיפרד מהם במהלך החיים ולהחליפם באחרים, אינם אלא שיקוף של העצמי המאבד את עצמו שוב ושוב ללא הרף. לא לחינם השיר מזכיר דווקא מטריות - אחד החפצים הזדוניים, כלומר הנוטים במיוחד ללכת לאיבוד. כך היא מזכירה כי לא רק יצורים חיים נוטים לבגוד, לעזוב, להיעלם ולמות, אלא גם על עולם החפצים חלים אותם חוקי ריקבון, כליה ואובדן.

בסוף השיר מתברר כי השימוש ב"אמנות התחליפ" מצריך עבודה מתמדת, השתכללות שאינה אלא "עבודה אבל" נצחית. המסרבים לדעת שהכל זורם, שאי אפשר להיכנס לאותו נהר פעמיים, הם תמימים, כמו הכלב החדש, התולה בה את עיניו "כאילו לא ייתכן כלל להיפרד או להינטש"; או התקועים, המתעקשים להיאחזו ולא להרפות, כמו החברה המצפה לאהובה שלא יגיע, או אלה שכוחרים למות על קידוש השם. לעומתם, עיניה של הדוברת פקוחות. את המחזוריות הבלתי נסבלת, ואת העובדה שאי אפשר להימלט ממנה, היא מדגישה באמצעות המילה "תחליפ" המוצבת גם ככותרת השיר. החלפתה הבלתי תקנית

של האות הסופית (ף) באות בלתי סופית (פ) בסוף המילה מדגימה את הפעולה המתוארת בסוף השיר: האופן שבו יש לצעוד אל תוך הבלתי קיים, כלומר לחיות.

לכאורה, סוף השיר מתאר את הסופיות (של האהבה, של היחסים עם האהוב הקודם, של השיר עצמו) כהתחלה חדשה. כביכול יש בצעידה אל תוך הבלתי קיים משהו אופטימי, מעין ביטול סופיותו של הסוף בשם מחזוריות מעגלית מתמדת - מעבר מזמן ליניארי גברי אל זמן נשי, במושגיה של ז'וליה קריסטבה.

אבל זרחי אינה מבטיחה גאולה. הקיום הפרוץ, ללא עוגן, ותחושות חוסר היציבות וחוסר הקביעות הם הקביעות היחידות בשיריה. למרות ההומור ואולי בגללו, אל לנו לשכוח כי זוהי מעגליות הנאמנה לעצמה עד התפוררות - כמו הבתים המתפוררים בבית האחרון של השיר. שכן, שרשרת הסימנים אינה מסתפקת רק בשורה של גברים/ כלבים/ דירות/ מטריות, אלא מרסקת גם את ההבדל בין החיים למוות, על ידי תיאור ה"היות" המנוגד לכאורה ל"אי-היות" כמצב של אבל מתמיד.